

TREDJE VÄGENS IDEOLOGI

Av LÁSZLÓ HÁMORI

I SEPTEMBERNUMRET av ungerska kommunistpartiets ideologiska tidskrift publicerades en omfattande artikel i vilken en av partiets huvudideologer försöker att motivera varför Ungerns neutralitet tillhör de politiska omöjligheternas sfär.

Artikelförfattarens huvudargument för sina negativa påståenden är att det, om Ungern lämnade Warszawapakten, vore omöjligt att skydda de sociala institutioner och socialistiska ekonomiska konstruktioner som man med så stora offer byggt ut under de gångna tolv åren. Även om befolkningens majoritet satte sig emot sådant vore ett neutralt Ungern tvunget att sjunka tillbaka i raden av kapitalistiskt exploaterade, antisociala länder.

Artikeln väckte allmänt uppseende såväl i Ungern som inom den ungerska emigrationen. Alla visste mycket väl att en av de mest diskuterade frågorna bland unga ungerska intellektuella inom och utom partiet, i mer eller mindre slutna sällskap var Ungerns neutralitet. Ej heller utgjorde detta någon hemlighet för den ny- och omorganiserade politiska polisen och om man trots detta undlät att vidta åtgär-

der mot spridande av de kätterska lärorna, så kan det endast tillskrivas den omständigheten att Kádárregimen — särskilt med hänsyn till utlandet — noga aktar sig för att genom nya massarresteringar desavuera sin propaganda om landets inre pacifiering och kulturlivets restaurering. FN har inte erkänt den officiella ungerska delegationen och Ungernfrågan står fortfarande på dagordningen. Man kan alltså förstå att regeringen inte anser tidpunkten lämplig för åtgärder av aggressiv karaktär, som skulle ge nya bevis på att den inte är någon representant för folkviljan.

Det överraskande med artikeln var att den för första gången, låt vara med negativ inställning, ganska öppet omnämnde tankegångarna om Ungerns neutralisering. Dittills hade ordet »neutralitet» varit förbjudet i tal och skrift från partiets och regimens sida. De ganska ofta återkommande angreppen mot neutralitetens anhängare fick ske i samband med »småborgerlig nationalism», »irrealistisk världsåskådning» och »oansvarigt drömmeri». Själva neutra-

liteten var tabu, ett av de talrika begrepp som satts på index i den kommunistiska partivokabulären.

Nu verkade det som om neutralitetstanken hade vunnit alltför stor spridning, och tvingat regimen, som börjat se kärnan till ett allvarligt hot däri, att med åsidosättande av förbudet ge sig in i diskussion och fastslå partiets officiella ståndpunkt.

Ungerns tillbakaträdande ur Warszawapakten och landets fullständiga neutralitet tillkännagavs officiellt av den senare på order från Moskva avrättade ministerpresidenten Imre Nagy på sista dagen av 1956 års ungerska revolution. Då hade Röda Arméns pansarformationer redan hunnit genomkorsa ungerska slätten österifrån och nalkades Budapests utkanter. Det verkade som om revolutionsregeringen hade improviserat sitt beslut i ett förtvivlat, panikartat läge. I själva verket var det inte så. Redan våren 1956 hade en mycket betydande del av landets intellektuella inte bara som en enkel protest mot det bestående systemet utan på grund av tidigare utkristalliserade tankegångar, övergått från passivt motstånd till öppen attack. Särskilt gäller detta universitetsungdomen som slöt upp bakom de mot partiledningen revolterande författarna och erbjöd dem stöd och skydd.

Denna de revolterande intellektuellas ideologi hade hunnit få ett eget namn, »tredje vägen». Dess

andlige fader och kodifikator var universitetsprofessorn István Bibó, som för närvarande avtjänar livstidsstraff i Kádárs fängelse. Bibó är född 1911 och har studerat juridik och statsvetenskap i Budapest och Genève. Före och under kriget var han verksam som domare, i politiken deltog han endast i den mån han upprätthöll personliga vänskapsförbindelser med de s. k. »byforskarna», en rad unga intellektuella av bondestam som under trettioalet utgav en serie sociologiska verk om av dem själva utvalda byar. Syftet med forskningen och rapporterna var att rikta den allmänna opinionen mot de jordlösa lantarbetarnas och småböndernas ohållbara sociala och därmed även hygieniska och kulturella läge. Man hoppades därigenom kunna påskynda förverkligandet av den i Ungern sedan länge högaktuella jordreformen. Gruppen, i vilken Bibó utgjorde något slags beskyddande yttre medlem, var avgjort demokratisk och fick därigenom antinazistisk karaktär. Inom den antinazistiska front som bildades under de sista krigsåren placerade sig byforskarna någonstans mellan socialdemokraterna och de borgerliga liberala, snarare något åt vänster.

Bibó betroddes av den efter krigsslutet bildade tillfälliga koalitionsregeringen med ledningen av inrikesdepartementets administrationsavdelning. Samtidigt bildades av byforskarna och de kring dem

grupperade bygdeungdomarna ett särskilt parti, Bondepartiet, och även Bibó ingick i detsamma, utan att för den skull spela någon roll i dagspolitiken. Sin departementsbefattning utbytte han snart mot en professur och studenter från alla fakulteter strömmade till hans föreläsningar.

För den bredare allmänheten blev Bibós namn först bekant när han publicerade några essäer i en ansedd tidskrift. Han behandlade i dessa sådana för det ungerska samhället just då brännande aktuella frågor som en revision av föregående regims historieåskådning, de små östeuropeiska ländernas roll i efterkrigstidens nya Europa, den ungerska judendomen som överlevt Hitlers massutrotningar, dess förhållande till det ungerska samhället och möjligheterna till en koalition mellan demokratiska partier och kommunisterna.

Dessa essäer vittnade om Bibós stora bildning och vidsynthet, samt en skarp analytisk begåvning. Men vad läsarna mest imponerades av var deras ton. Under dessa år hade det offentliga livet i Ungern genompyrts av partinit och ångorna från överhettade lidelser. Detta gjorde att även den mest välsinnade kritik kunde få färgen av fientliga attacker. Bibó visade däremot i sina essäer alltid en sval objektivitet och ett andligt oberoende. Visserligen vågade han kritisera och även fälla ganska skarpa omdömen, men alltid på ett sätt som gjorde att inte

ens de som närmast berördes av dem kunde betrakta dem som fientliga. Utan att på något sätt ha eftertraktat en sådan ansvarsfull post blev Bibó ledstjärnan för en del ungerska intellektuella som sökte en utväg ur landets politiska och sociala kaos.

Från och med 1949, då stalinisterna i Ungern med fullt bruk av den terrorapparat som stod till deras förfogande kastat sig över uppgiften att totalbolsjevisera landet, hade Bibó ingen möjlighet längre att i tal eller skrift uttrycka sina åsikter. Som för så många andra i Ungern följde nu för Bibó under den fullständiga terrorns fyra år tystnad och tillbakadragenhet. Men med Stalins död bryter tövädret in även över Ungern, fängelseportarna öppnas för de politiska fångarna och den nye ministerpresidenten, själv gammal beprövad kommunist, ger ett gott exempel på kritik mot försyndelserna i det förflutna. Bibó gör sig dock ingen brådska med att utnyttja de nya möjligheterna, han publicerar tills vidare ingenting. Omärkligt samlas allt fler studenter, författare och journalister kring honom, de lyssnar och vidarebefordrar hans nyktra analytiska konstateranden om kommunistsystemets nya utvecklingsfas.

István Bibó har ingen direkt del i eklaterandet av 1956 års revolt, han har aldrig eggat upp motståndet mot försöken att återuppliva terrorsystemet och har inte med ett

enda ord uppmanat någon till väpnad resning. Men när Bondepartiet under den korta frihetstiden rekonstitueras väljs han enhälligt in i dess exekutivkommitté och Imre Nagy erbjuder honom statsministerportföljen i sin koalitionsregering, medveten om att István Bibó varit upphovet till de tankegångar på vilka politiker och intellektuella sedan lade grunderna för ett nytt Ungern.

När Sovjets pansarstyrkor den 4 november 1956 hade trängt in i Budapest, general Maléter var rysarnas fånge och resterna av Imre Nagys regering tagit sin tillflykt till jugoslaviska ambassaden, stannade Bibó lugnt kvar på sin post och renskrev i sitt ämbetsrum själv en proklamation som han tillställde de tre västmakternas ambassader. Några dagar senare klistrade studenter och unga arbetare upp maskinskrivna exemplar av proklamationen på husväggarna för att låta alla veta vad István Bibó krävde för att lösa den ungerska krisen, som tagit en så tragisk vändning. Denna proklamation sammanfattar »tredje vägens» ideologi enligt István Bibó. Han kräver att sovjettrupperna successivt lämnar landet och att Moskva går med på att Ungern deklarerar sin neutralitet och anordnar fria val enligt flerpartisystem. Å sin sida garanterade Bibó å revolutionsregeringens och ungerska folkets vägnar att Ungern inte skulle gå över till den antisovjet-

tiska sidan. Som stöd för denna garanti utlovade Bibó storföretagens, gruvornas och bankernas förstatligande ända tills motsvarande medelstora företag övergått i arbetarnas ägo. Med bibehållandet av jordreformen avvisar han möjligheten för ett återställande av godsägarklassen och överhuvudtaget det storkapitalistiska ekonomiska systemet i Ungern. Enligt Bibós plan skulle Ungern utgöra något slags övergång mellan det västliga och det östliga systemet genom att å ena sidan, som han uttrycker det, återfå »frihetens teknik» och å den andra bibehålla grundvalarna för den kollektiva ekonomin.

Men trots att ingen mindre än Nehru åtog sig att lägga fram den, avslogs Bibós plan i Moskva, fast Kádársystemet inte ens mitt i en rasande revanschorgie vågade företa sig något mot Bibó.

Djupt övertygad om sina tesers riktighet, bevittnade Bibó under några månader stillatigande händelserna, men satte sig sedan ned och författade en promemoria om »Ungern och världsläget». Där utvecklas utförligt tredje vägens ideologi, samtidigt som det motiveras varför detta är den enda framkomliga vägen, för ungrarna likaväl som för Västerlandet och Sovjetunionen. Enligt Bibó har revolten bevisat att ingen terror kan få Östeuropa att acceptera kommunismen i dess stalinistiska form. »Ledningen i Moskva känner på sig»,

skriver Bibó, »att de slutna ventillerna kan vålla en pannexplosion inåt, men fruktar samtidigt att ett öppnande av slussarna kan få dammarna att brista. Därav den periodiska växlingen mellan partiella eftergifter och åtstramning.» Den bästa politiken för att förhindra att dammarna brister i Östeuropa vore enligt Bibó förverkligandet av tredje vägen. »En sådan kompromiss skulle innebära att man i Ungern under Västerlandets och Sovjetunionens gemensamma garanti kunde realisera en politisk och social konstruktion som kanske inte helt tilltalar någon av dem, men som betyder enda utvägen i detta fall.»

Bibó såg till att hans promemoria genom vänner fick spridning i utlandet och meddelade dem också att aktstycket fick publiceras utan hänsyn till hans individuella öde. Vännerna fullgjorde uppdraget, först intogs texten i dess helhet i en stor dagstidning i Wien, »Die Presse», sedan övertogs den av de stora världsorganen. När Kádárregimen hösten 1957 skickade sin delegation till FN:s generalförsamling för att förhandla om ungerska frågan, kände alla FN-delegationer till promemorians text.

Två månader tidigare hade politiska polisen i Budapest anhållit István Bibó. Ett och ett halvt år senare dömde Kádárs folkdomstol bakom lyckta dörrar revolutionsregeringens statsminister till livstids fängelse och István Bibó har

inte återfått friheten sedan dess. Han omfattades inte av någon av systemets amnestier och alla interventioner som utländska organisationer eller individer har gjort för hans skull har utan vidare avisats.

Nu senast har engelska PEN-klubben och några kända författare satt i gång en aktion för att förmå Budapestregeringen att försätta István Bibó och en rad ungerska författare som fortfarande avtjänar frihetsstraff, Gyula Obersovszky, György Ádám, Gábor Tánczos, Ferenc Kúnszabó, András Sándor, Pál Lócsei och Mihály Lendvai, på fri fot. Alla dessa sitter nu fängslade på femte året för att ha uttryckt sina egna och sitt folks tankar i skrift, gärningar som endast en helt förblindad totalitär regim kan betrakta som brott. Tyvärr har hittills inga svenska underskrifter synts till på några av de inlagor som krävt deras försäntande på fri fot.

Trots att Kádársystemet låtit fångsla Bibó verkar hans tankar vidare, hans ideologi »tredje vägen» sprider sig. Detta visas just av artikeln i kommunistpartiets tidskrift, som fyra och ett halvt år efter Bibós fångslande tvingas gå i strid mot hans tankegångar.

Kan denna Bibós plan på en kompromisslösning av Ungernfrågan anses vara realistisk? Kanske verkar den inte så på många i världspolitikens nuvarande läge. Men vem kan veta om inte den

kaotiska utveckling som just nu försiggår inom Sovjetunionen kan svänga i en riktning som gör att Moskva, för att motväga trycket österifrån tvingas att göra eftergifter västerut. Och då kan mycket väl ett läge uppkomma i vilket Bibós plan blir både aktuell och realistisk.

Det är en sekundär fråga huruvida Bibós ideologi är realistisk eller ej. Det viktiga är att Ungerns

unga intellektuella och arbetare samt de yngre årsklasserna i emigrationen orubbligt tror på den. Och Kádárregimen som så gärna betecknar den »av västerländska imperialister frammanade» ungerska revolutionen som antirevolutionär och reaktionär, kan inte ens begagna sig av dessa uddlösa vapen mot István Bibós plan utan att desavuera sig själv.